

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐԻ ՀԱՐՑԵՐ

Անդրադառնալ ու գրել լեզուական վրիպակներուն շուրջ՝ մեզի պարտք ստանձնած էինք: Դիտումնիս պիտի ըլլայ միշտ նշանակել դժուարութիւնները որ կ'ընդդիմանան մեր աշխարհաբարին՝ իր արշաւասոյր ընթացքին մէջ դէպ ի կազմաւորում:

Դժուարութիւնները՝ որ անոր ներսէն կը ծագին՝ ժամանակով է որ պիտի լուծէ ժողովուրդը՝ միակ տէր և տնօրէնը լեզուին. յետոյ կու գայ հայագէտին ու քերականի բաժինն ու աշխատանքը, իսկ ապէս որդեգրելու վաւերական ու օրինաւոր ձեւերը շատ մը ձեւերու մէջ որ կրնան հրապարակի վրայ երեւիլ:

Այս տեսակէտով կը մեղանշէ Պ. Քարտաշ, որ միշտ առարկու և խճճող մըն է լեզուական ձեւերու որ կը մատնանը շուրին: Ան Սիոնի էջերուն մէջ երկար գրեց ու բարդեց. ուշադիր ընթերցողը պիտի տեսնէ որ հոն անձն է որ կը խօսի, և կը հակառակի Հ. Ա. Ղազիկեանի կամ հանրութենէն ընդունուած ձեւերուն: Ան կ'ենթադրէ թէ Հ. Ա. Ղազիկեան կ'ուզէ լեզուին օրէնք կերտել. բայց Հ. Ա. Ղազիկեան կ'ուրանայ իր մէջ այդպիսի իրաւունք. կը հասկցուի որ պարզապէս Պ. Քարտաշի տեսութիւնն է այդ կամ երեւակայական վախը:

Խօսինք ամէնէն պարզ ու յայտնի օրինակով. երբ Հ. Արսէն կը պնդէ թէ Ամարանոցն է ուղիղը, իսկ ամառանոցը սխալ է, ո՞րք է եւն., իր կամքով չէ որ կ'ըսէ և կ'ըլլայ, այլ կ'ըսէ որովհետեւ լեզուն իր հիմնական օրէնքներով այդպէս կը պահանջէ: Հիմնականն այս է.

ամառն, սեռ. ամարան = ամարանոց
նոյնպէս ձմեռն, » ձմերան = ձմերանոց = ձմերոց
» դուռն » դրան = դրացի = դրկից

Հոս անցնէ է որ կը տեսնուի ոչն դէպ ի ր. որուն հակադիր ձեւն ալ ունինք.

այր = սեռ. առն = առնացի = առնազէն = առնակին. ու բարդ ձեւը տի-այր = (տէր) = տի-առն = տեսառն = տեսանեղբայր = տեսանազրեւ եւն. և դարձեալ տէրը նոր, պարզ ձեւ նկատած՝ տէր = տիր (րոջ) = տիրական = տիրել և այլն:

Պ. Քարտաշ նման պարագային՝ չեմ գիտեր հմտութիւն ցուցնելու թէ ուրիշ նպատակով՝ անմիջապէս ուրիշ բառեր ու ձեւեր կը տեղայ, այս կամ նման օրինակներով՝ թէ նուռն, նռան կ'ըլլայ, ուստի նռնենի. կամ ձեռն - ձեռին - ձեռակապ կամ ձեռնակապ. բայց երանի թէ հոտ կենար. ան կը յաւելու. ինչո՞ւ պիտի չկարենանք ձեռն - ձեռին պէս՝ ամառն - ամառան ընել, կամ ինչո՞ւ ամառն - ամարան պէս՝ ձեռն - ձեռին պիտի չընենք:

Ինչո՞ւնք կան որ պատասխան ունին, բայց ոչ ամէն ինչու: Ո՞վ կրնայ գրաբարի բոլոր բառերուն սեռականի ձեւերուն պատճառը գտնել: Ինչո՞ւ օր. սէր - սիրոյ կ'ըլլայ և վէր - վիրոյ չ'ըլլար, այլ վիրի. ինչո՞ւ երբ գառն - գառին կ'ըլլայ, և կողմն - կողմին չ'ըլլայ այլ կողման: Ինչո՞ւ սուրբ - սրբոյ կ'ըլլայ, մինչ նուրբ - նրբի, և ոչ սուրբ - սրբի և նուրբ - նրբոյ: Դառնանք ամառն օրինակին. ըսինք թէ հիմնականն այս է.

ամառն, սեռ. ամարան = ամարանոց
ինչպէս ձմեռն, » ձմերան = ձմերանոց = ձմերոց

որովհետեւ բառերուն հարազատ ու մաքուր արմատը սեռականին մէջ կ'երեւի հայերէնի և առեւ լեզուի մէջ (ինչպէս բայերունն ալ՝ կատարեալի մէջ), ուստի հարկ է որ բարդութիւնները հարազատ ձեւէն առնենք: Ամէն հայ գիտէ զայս և կ'ընդունի, կը հակառակի Պ. Քարտաշ, և կ'ոչոք որ ամառանոց ալ ըլլայ:

Հիմնական է օրէնքը, որ լեզուին բը-

նոյթէն կը բխի, և ոչ Պ. Քարտաշի կամ Հ. Ա. Ղ. ի մտքէն կամ կամքէն. և հիմնական է ամէն ազգի համար ալ. առնենք օր. ֆրանս. քանի մը ցայտուն օրինակներ, որոնք անշուշտ ոմանց օգտակար կ'ըլլան և Պ. Քարտաշի ալ յուշարար.

nez = nasal	լատ. արմատ. nas - (nasus - nas-us)
voix = vocal	» » voc - (vox - voc-is)
loi = légal	» » leg (lex - leg-is)
fête = festival	» » fest (festus - festus)
bête = bestial	» » best (bestia - best-i-ae)
mois = mensuel	» » mens (mensis - mensis)

ուր յայտնի է որ զբարբարին սեռականէն կ'առնուի արմատը ածանցումի համար:

Ուրեմն մենք ալ ամառն իսկական, արմատական ձեւ չենք կրնար նկատել, ինչպէս և ոչ ամառնը, այլ բուն սեռականը պիտի նկատենք, ու անկից ձեւերը ամառն - ամարան. ուստի և ամարանոց և ոչ երբեք ամառանոց. ուստի ձմերանոց կամ ձմերոց և ոչ երբեք ձմեռոց:

Եւ եթէ ուղղակի ածանցումներ կամ բարդութիւններ ալ կ'իրագործուին, ինչպէս, ամառն-ային, ձմեռն-ային, բայց իսկական, արմատական ձեւը միշտ կայ՝ ամարային, ձմերային: Պ. Քարտաշ, շատ շատ իբրեւ երկրորդական ձեւ՝ ամառնոց կամ ձմեռնոց պիտի ըսէր, բայց ոչ բնաւ ամառանոց եւ կամ ձմեռանոց: Պ. Քարտաշ չ'ուզեր համոզուիլ թէ ունիմ օրին մէջ ոչ զուտ արմատական է, որով անհնար է որ ընդ փոխուի կամ անհետանայ. ինչպէս որ բոլոր լեզուներ մերկ ու մերկ ուղի սկսող բառերը՝ ուրտ, ուս, ուռ, ուռն, ուրտ, ուր, ուրի եւն., երբեք չեն կրնար լիտի, լոտ, եւն., փոխուիլ. (բացառաբար ունինք ումպ - ըմպել, ունդ - ընդդիմ, ունգ - ընգոյ. և ռամկօրէն՝ ըրտու, ըրեղ):

Պարագան կը փոխուի երբ ուն իր նախադաս նեցուկն ունի ձուկն - ձ(ր)կան, տուտ - տ(ր)տոյ եւն. իսկ երբ վերջ կամ ածանց են, կրնան նոյնպէս ընդ փոխուիլ, օր. փախ-ուտտ = փախ(ր)տտան, քաք(ր)տտան, գալ(ր)տտան եւն., և կամ կորսուիլ, ինչպէս քաղ-ուկ = քաղ-կի, ման-ուկ = մանկան եւն.:

Այս ամէն բան յայտնի է. ինչպէս

հակառակէն յայտնի է թէ ապօրինի է հաղ-ուռին ընել հաղ-նի կամ քաղ-ուռին՝ քաղ-նի. բայց նոյնքան անտեղի չէ՞ գործ-ուռնորթներ փոխել գործ-ուռնորթան, ինչպէս կը պնդէ միշտ Պ. Քարտաշ:

Ուշիմ ընթերցողը ամառանոցէն ու գործ-ուռնորթանէն կրնայ դատել մնացածը:

Անկեղծ ըլլալու համար պիտի ըսենք որ Սիոնի մէջ (Նոյ. 1931) Շաւարշ Վ. Գոյուլմանի սիւնակ մը դիտողութիւնները հարիւր անգամ օգուտ և արժէք ունին քան Պ. Քարտաշի բարդ էջերը:

Անցնինք հին ու նոր ուրիշ սխալներու:

Ա. Արտաքնապէս, ներքնապէս. ուղղել՝ արտաքսապէս, ներքսապէս:

Այս ձեւերը գործածողները ենթադրած են թէ անոնք կազմուած են արտաքին ու ներքին ածականներէն. ինչ որ սխալ է. վասն զի ա. Գրաբարը միայն արտաքնապէս ու ներքնապէս ձեւերը կը ձանձնայ. բ. Երբ արմատական արտաքս և (ի) ներքս ձեւերը կան, անիմաստ պիտի ըլլար արտաքին ու ներքին ածանցաւորները կրկին ածանցել ներք-ին-ապէս = ներքնապէս եւն. գ. թէ ստուգիւ արտաքս և (ի) ներքս ձեւերէն կը ծագին՝ կը հետեւի համեմատական նախապէս ու վերջապէս մակբայնէն, որոնք, յայտնի է, նախէն ու վերջէն ձեւացած են, ապա թէ ոչ նախնապէս ու վերջնապէս պիտի ըսէինք եթէ նախնի կամ վերջին ձեւերէն ծագէին:

Բ. Երեկուայ, այսօրուայ, վաղուայ, օրուայ, շաբաթուայ, ամառուայ, տարուայ եւն., ուղղէ՝ -ուան: Հարկ է ուշ դնել լայ ածանցին որ միայն ածականներ կը կազմէ, ինչպէս միօրուայ, վեցամսուայ, տասնամուսուայ, միջօրուայ, հնամուսուայ եւն. որոնց համագործ են լուսն վերջաւորները, օր. առաջօրեան, երեկոյեան, վաղուեան եւն.:

Իսկ այ իբրեւ սեռականի վերջաւորութիւն՝ գոյութիւն չունի աշխարհաբարի մէջ, այլ միայն ուսն, ինչպէս Այտնեան ալ որոշ կը սահմանէ (Քնն. քեր. Գ. հոլով.): Որով ածականաբար պիտի ըսենք՝ Միօրեւոյս եւն. իսկ գոյականաբար՝ մեկ օրուան:

Հ. Երեւ փեշուպէս